

Компетенція духовної влади Константинопольських Патріархів щодо Київської митрополії

протоієрей Володимир Вакін

Після прийняття хрещення від духовенства Візантійської імперії Київська митрополія опинилася в канонічному підпорядкуванні Константинопольського патріархату. На жаль, жодний літопис чи інша історично-канонічна пам'ятка нічого нам не говорить про початок у нашій Церкві ієрархії і першу організацію нею церковного управління після охрещення України-Руси¹. Відсутність чітких відомостей про статус та розвиток церковного устрою Київської митрополії в період правління св. Володимира Великого дало підґрунтя для широкої наукової дискусії щодо форми вищого церковного управління в нашій митрополії. Зокрема, проф. Є. Голубинський відстоював думку, що благовірний св. князь Володимир при хрещенні свого князівства зумів отримати повноцінну та легітимну автокефалію Київського престолу, що дало цілковиту незалежність у церковному управлінні від церкви-матері Константинопольського патріархату². У підтвердження своєї думки проф. Є. Голубинський наводить той факт, що письменники того періоду, а саме: монах Яків та Нестор Літописець – приносять двом першим нашим митрополитам титул архієпископа. За давньою традицією Грецької Церкви архієпископами йменувалися предстоятелі самостійних Церков, незалежних від п'яти патріархів. Подібний стан речей ми можемо бачити в управлінні сучасної Елладської Церкви, де рядові архієреї називаються митрополитами, а предстоятель іменується архієпископом.

Таким чином, проф. Є. Голубинський припускає, що за даним титулом очільника Київського престолу прикріплювалася повноцінна

¹ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4 т. – К., 1998. – Т. 1. – С. 36.

² Голубинський Е. История Русской Церкви: В 5 т. – М., 1901. – Т. 1. – С. 264.

влада самостійного першоієрарха. Підсилюючи аргументацію своєї позиції, професор наголошує, що для св. князя Володимира, як правителя могутнього та далекоглядного, подібна модель церковного управління була найбільш бажаною. До того ж св. Володимир Великому взірцем міг слугувати приклад Болгарської Церкви, яка була також новою, але вже мала незалежність у церковному управлінні.

Якщо Київський престол у перші роки свого заснування і мав автокефалію в управлінні, то вона була досить короткотривалою, тому не залишилось жодних серйозних документальних підтверджень її існування. За таких умов дану теорію, ми можемо вважати не більше, ніж сміливим науковим припущенням, яке, для справедливості оцінки, є досить цікавим у площині обґрунтування.

З часів правління св. Ярослава Мудрого ми вже маємо не покриті мороком неясності чи неточності, а достеменні історичні дані, що свідчать про підпорядкування Київської митрополії канонічній юрисдикції Константинопольського патріархату. Підлеглість нашої митрополії Константинопольському Патріарху грецька ієрархія мотивувала двома базовими положеннями. По-перше, Константинопольський патріархат став для нас Церквою-матір'ю, оскільки саме від столиці Візантійської імперії ми отримали світло Христової віри. По-друге, своєму судженню греки вирішили надати канонічного підґрунтя, посилаючись на 28 правило Халкидонського собору:

«Керуючись тією ж спонукою, сто п'ятдесят богоулюблених єпископів надали рівні переваги святійшому престолу нового Рима, розсудивши справедливо: нехай місто, що отримало честь бути містом царя і Сенату, і має рівні переваги із стародавнім царственным Римом, і в церковних справах звеличене буде подібно до того, і буде другим після нього. Тому тільки митрополити областей: Понтійської, Асійської і Фракійської, а також єпископи іноплемянників вищеназваних областей, нехай поставляються від вищеназваного святійшого престолу святійшої Константинопольської Церкви».

Згідно з даним правилом Константинопольській Церкві підпорядковувались іноплемянники зазначених діоцезій, а всі народи східної Європи, зокрема болгари, серби, румуни, а, отже, і русини,

греками були віднесенні до області фракійського діоцезу³. Таким чином, засвоюючи собі широке тлумачення даного правила, Константинопольський патріархат розширив сферу впливу своєї церковної влади й на терени Київської Русі.

Київська митрополія в устрої церковно-адміністративного поділу Константинопольського патріархату перебувала в якості митрополичого округу. З однієї сторони, наша митрополія була одною із рядових митрополій Константинопольської Церкви. Підтвердженням цьому слугує 61 місце в диптиху митрополичих округів Константинопольської Церкви, а в більш пізньому диптиху, складеному за правління імператора Андроника Палеолога (1306-1328 рр.), положення Київської митрополії опустилося до 77-го місця⁴.

У той же час беззаперечним є факт унікальності положення Київської митрополії в складі Константинопольського патріархату. Винятковість статусу нашої митрополії визначали декілька складових: по-перше, Київська митрополія знаходилась у чужій суверенній державі, при тому досить потужній у силовому аспекті, а з часом Київська митрополія охоплювала територію декількох держав; по-друге, обширність теренів нашої митрополії у порівнянні з Церквою-матір'ю не могли не вражати, оскільки вони могли прирівнюватись до площі усіх чотирьох патріархатів Візантійської імперії разом взятих; по-третє, значна віддаленість Києва від Константинополя, так що за весь період підпорядкування Київської митрополії Константинопольському патріархату відомий тільки один випадок архіпастирських відвідин першої-єрархом нашої митрополії, а саме візит Єремії II у 1588-1589 роках. Швидше за все, що саме сумарність вищенаведених фактів зумовили Константинопольського патріарха надсилати грамоти Київському митрополиту з олов'яними печатами, як автокефальним архієпископам на Сході, у той час, як підлеглим митрополіям Вселенський патріарх свої грамоти підкріплював восковими печатами.

У канонічній площині та історичних реаліях Константинопольський патріарх разом із Синодом мав щодо Київської митрополії такі права:

1. Висвячення Київських митрополитів, що при поширеному тлумаченні цього права поєднувалося, звичайно, і з призначенням їх, най-

³ Суворов Н. Курсъ церковнаго права: В 2 т. – Ярославль, 1889. – Т.1 – С. 38.

⁴ Цытин В., прот. Курс церковного права. – Клин, 2002. – С. 426.

частіше з греків. У перші сторіччя після прийняття християнства було лише кілька винятків з цього правила. Русичі за походженням митрополити Іларіон і Климент Смолятич були поставлені з волі руських князів і висвячені місцевими єпископами, але в Константинополі їх митрополитами не визнавали і від своїх прав призначати на Русь первоієрархів не відмовлялися. За наполяганням великих князів іноді призначалися митрополити і з місцевого духовенства, наприклад, митрополити Кирил III, святий Петро і святий Олексій, проте акт їхнього поставлення незмінно звершувався в Константинополі;

2. Від Константинопольського патріарха Київським митрополитам надсидалось святе миро;

3. Константинопольському престолу належало право регулювання церковного устрою й надання ставропігії. У Константинополі видавали грамоти про заснування нових митрополичих кафедр на Русі, про перенесення кафедри митрополита з одного міста в інше. У 1303 р., крім Київської митрополії, була заснована незалежна від неї митрополія в Галичі, яка з того часу кілька разів скасовувалася і відновлювалася знову⁵.

Резиденція Київських митрополитів, залежно від обставин, що склалися на самій Русі, але з відома Константинополя, переносилася кілька разів із Переяслава до Києва, звідти у Володимир-на-Клязьмі⁶ і, нарешті, у Москву.

Після перенесення резиденції Київського митрополита до Москви у самому Києві та тій частині Київської митрополії, що знаходилась у Литовській державі, почалися відбуватися непорядки та відступлення в церковному житті. Це було викликано тим, що митрополити, які перебували в Москві, цю частину своєї митрополії відвідували вкрай рідко і, взагалі, залишили її без архіпастирської опіки. Такий стан речей не міг не засмучувати православних віруючих і самого литовського князя Ольгерда, про що останній написав у скарзі до Константинопольського патріарха⁷. Для детального ознайом-

⁵ Соборное определение патріарха Каллиста о пределах кievской и литовской митрополіи 1361 г. // РИБ. – СПб., 1880. – Т. 6. – С. 69 (2).

⁶ Определение патріаршого собора о перенесеніи кафедры руськой митрополіи изъ Кіева во Владиміръ 1354 г. // РИБ. – СПб., 1880. – Т. 6. – С. 63 (2).

⁷ Грамота литовскаго князя Ольгерда къ патріарху Филофею, съ жалобами на митрополита Алексія и съ просьбою поставить особаго митрополита для Кіева, Смоленска, Малой Руси, Новосиля и Нижняго Новгорода 1371 г. // СПб., 1880. – Т. 6. – С. 135 (2).

лення з ситуацією патріарх на початку 1374 року прислав свого апокрисіарія ієромонаха Кипріяна. Після повернення апокрисіарія до Константинополя патріарх прийняв рішення висвятити самого ієромонаха Кипріяна на митрополита у Литовську частину Київської митрополії з тією умовою, що після смерті Київського митрополита св. Олексія, що знаходився в Москві, Кипріан обійме всю Руську митрополію. А святителю Олексію Патріарх Філофей надіслав грамоту, у якій написав, що всю вину за поставлення ще одного митрополита для Київської митрополії він накладає на самого митрополита Київського св. Олексія, оскільки той належно не турбувався про литовську частину своєї митрополії та взагалі не відвідував її⁸.

Дану ситуацію, незважаючи на скарги князя Ольгерда на значну віддаленість архіпастиря та прохання про відкриття окремої митрополії, Константинопольський патріарх вирішив не розділяти Київську митрополію, хоча і висвятив нового митрополита. Проте в ході історичного розвитку в XIV–XV століттях у межах давньої Київської митрополії на території Литовсько-Польської держави час від часу виникали окремі митрополичі кафедри, щодо яких Константинопольський патріарх також поширював свою святительську владу.

4. Константинопольські патріархи вимагали від митрополитів подання відомостей про стан церковних справ на Русі і здійснювали вищий нагляд за їхньою діяльністю. У патріаршій грамоті 1354 р. було сказано, що Київський митрополит повинен не рідше, ніж через два роки, бути з доповіддю в Константинополі чи принаймні надсилати своїх уповноважених⁹.

5. Константинопольський патріарх слідкував за чистотою віри та звернення практики церковного життя згідно з канонічним кодексом Православної Церкви.

Заслуговує уваги випадок соборних відповідей на запитання Сарайського єпископа Феогноста, що їх дав собор у Константинополі на чолі з патріархом Іоаном Векком у 1276 році. Усіх запитань було 33 і, найвірогідніше, єпископ Феогност їх задавав з доручення Київського митрополита Кирила III, того самого, що скликав собор у Володимирі-на-Клязьмі в 1274 році, а дані запитання були продовженням його

⁸ Голубинский Е. История Русской Церкви: В 5 т. – М., 1901. – Т. 3. – С. 211.

⁹ Грамота патріарха Філофея владимірському єпископу Алексію на митрополію кївську и всея Руси 1354 г. // РИБ. – СПб., 1880. – Т. 6. – С. 41.

пастирської турботи про упорядкування і оздоровлення внутрішнього життя митрополії. На думку деяких церковних дослідників, серед запитань були й такі питання, на які не зміг дати достеменної відповіді собор у Володимирі-на-Клязьмі, тому для остаточного розрішення непорозумінь наші ієрархи вирішили звернутися до матері-Церкви. За своїм змістом запитання стосувалися справ церковного богослужіння, прийняття до Церкви єретиків та охрещення язичників, посту у середу і п'ятницю, постригу в ченці, ставлення єпископів до монастирів у своїх єпархіях та окремих випадків з церковної діяльності єпископів та священників. Для прикладу можна навести декілька запитань Сарайського єпископа з відповідями патріарха:

«Запитання. Якщо якийсь єпископ під час хвороби пострижеться в схиму, а потім видужає, чи належить йому далі бути єпископом, чи ні? – Відповідь. Не належить, але бути йому як і всякому монаху. Запитання. Якщо миша надгризе агнець, чи належить служити чи ні? – Відповідь. Належить, хоча б залишилась четверта частина, і на тому служити. Запитання. Якщо хто прийде від татар й бажає охреститися, і не буде великого сосуду, у що його погрузати? – Відповідь. Нехай обливають його тричі, промовляючи: "В ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа"»¹⁰.

У січні 1621 року відбувся обласний Київський собор у прикордонному місті Буші під головуванням Єрусалимського патріарха Феофана, який відновив нашу ієрархію. Слід відзначити, що Єрусалимський Патріарх діяв на території нашої митрополії з дозволу та від імені Константинопольського патріарха.

На цьому соборі був розглянутий «устав і чин Церкви місцевої». Єрусалимський патріарх Феофан виявив, що в Київській митрополії є деякі обрядові звичаї, що суперечливі благочестю. Такими звичаями були:

1) під час святого Причастя, замість однократного подання святих Тайн з виголошенням слів: *«Тіло і Кров Господа і Бога і Спаса нашого Ісуса дається рабу Божому (ім'я) на відпущення гріхів і на життя вічне»*, – подавались святі Тайни вірним тричі, з проголошенням за першим разом: *«Отець»*, другим – *«Син»*, третім – *«і Святий Дух»*;

¹⁰ Ответы константинопольскаго патріаршаго собора на вопросы сарайскаго епископа Феоноста 1276 г. // РИБ. – СПб., 1880. – Т. 6. – С. 129.

2) людей причащали частками і з інших просфор, а не тільки з самого Агнця;

3) у чині таїнства шлюбу молодятam подавалось якесь пиття зі співом: «Тіло Христове прийміте»;

4) поминання померлих у Провідну неділю провадилось на могилах «з музикою і корчмами»;

5) справлялося святкування десятої п'ятниці (від Великодня).

Собор у Буші дані звичаї засудив і постановив «вивести їх з Церкви Христової»¹¹.

6. Як першому ієрарху, патріарху Константинопольському належала і судова компетенція щодо нашої митрополії, а саме: право судового розгляду справ, що виникали в митрополії, у тому числі право суду і, у випадку наявності провини, низложення самого митрополита Київського, а також право приймати апеляцію на постанови митрополитичого суду. Щоправда, згідно з літописними даними, останнім правом патріарх Константинопольський щодо нашої митрополії жодного разу не скористався. Причиною цього, очевидно, послугувало те, що патріарх знаходився занадто далеко, а судове слідство, окрім присутності митрополита та самого позивача, необхідно було ще забезпечити наявністю свідків, то ті єпископи, які були низложені нашим митрополитом, так ні разу і не звернулись до патріарха Константинопольського з апеляцією на постанову Київського митрополита.

Турботу патріарха про канонічний порядок у нашій митрополії характеризує грамота патріарха Філофея до Новгородського єпископа Олексія. У даній грамоті, написаній 1370 року, патріарх дорікає єпископу, що він насмілювався носити фелон з чотирма хрестами, як це робив його попередник єпископ Мойсей. Патріарх пояснює, що Мойсею таке право було дано суто особисто, і що воно у спадщину єпископам Новгородським не переходить. А особливо патріарх Філофей наголошує на тому, що до нього дійшли чутки про те, що єпископ Олексій не віддає належної честі і покори своєму митрополиту:

«Узнавши таке, наша смиренність засмутилась, прогнівалась і обурилась на тебе за те, що ти поступаєш проти повелінь Божественних і священних канонів. Тому приписує і наказує тобі зняти з фелону свого хрести без всяких відмовлянь. Далі

¹¹ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4 т. – К., 1998. – Т. 2. – С. 142.

наказую, щоб ти мав до святійшого митрополита Київського і всієї Русі та до благороднішого великого князя належну пошану, послух і покірність. Якщо виконаєш це, то будеш користуватися милістю нашої смиренності і Божественного, священного і великого Собору. Якщо ж, навпаки, ти не виконаєш того, що тобі повеліває наша смиренність, то маю намір написати твоєму митрополиту, щоб він віддалив тебе і зняв з тебе архієрейство. Отже, що для тебе видається кращим, те і вибирай. Благодать Божа нехай перебуває з тобою»¹².

Цікавим джерелом, що відображає особливості церковної практики Київської митрополії, є грамота патріарха про суперечки новгородців з Київським митрополитом Кипріаном щодо «місячних судів». Справа полягала в тому, що після татарського періоду Київські митрополити через кожні три роки на четвертий їздили в Новгород для розгляду апеляційних судових справ. Оскільки цей розгляд, зазвичай, тривав майже місяць, то й отримав назву «місячний суд». Але за правління митрополита Пімена новгородці, зібравшись на віче, постановили більше не давати митрополиту цього права і в підтвердження свого рішення усі урочисто цілували хрест та підписали відповідну присягу. Таке рішення новгородців дійшло до Константинопольського патріарха, на що той написав грамоту із закликом до новгородців підкоритися своєму митрополиту. Проте, коли до Новгорода приїхав вже митрополит Кипріан і захотів реалізувати своє право на суд, то йому відповіли: «*Ми цілували хрест, написали між собою присяжну грамоту і запечатали, щоб не являлись на суд до митрополита*». Скільки митрополит не говорив: «*Я цілування (тобто клятву – авт.) з вас знімаю, печатку з вашої грамоти зриваю, вас благословляю і прощаю; а ви дайте мені суд, як було при інших митрополитах*»¹³, – новгородці не погоджувались і стояли на своєму. Тоді Київський митрополит, бачачи такий супротив до його духовної влади та явне нехтування новгородцями Патріаршої грамоти, вдався до санкцій церковного покарання – наклав на весь Новгород відлучення, заборонивши їм звершувати всі церковні служби. Але й застосування такої суворої міри на новго-

¹² Грамота патріарха Филофея новгородському єпископу (Алексію) о томъ, чтобы онъ сложилъ съ себя крещатую фелонъ и оказывалъ повиновеніе митрополиту Алексію та великому князю Дмитрію 1370 г. // РИБ. – СПб., 1880. – Т. 6. – С. 115 (2).

¹³ Булгаков Макарий, митр. История Русской Церкви: В 9 т. – М., 1995. – Т. 3. – С. 221.

родців не подіяло: вони не тільки не дали митрополиту використати право на суд, але й не припинили звершувати священнодіяства.

Коли Патріарх дізнався про все, що сталося, він знову цілковито зайняв сторону митрополита і до новгородців написав нову, досить обширну грамоту з великою кількістю дослівно процитованих правил канонічного зводу Православної Церкви:

«Боголюб'язніший єпископ Великого Новгороду і ти, благородніший посадовець, тисячечальник і всі чини, священники, ченці й інші християнський народ Божий. Смиренність наша і Божественний священний Собор наш, турбуючись згідно зі своїм обов'язком про християн всієї вселеної, не перестає писати і вчити всьому тому, що відноситься до миру і їх спасіння... Ваш вчинок немаловажний і не випадковий: якщо ви насправді вчинили так, як ми чули, то чи не присягали ви тим самим порушити священні і Божественні канони? Не судитися перед митрополитом, не виявляти згідно з давнім звичаєм послуху, не підкорятися першому архієрею і не приймати від нього духовного суду – це і є те, у чому ви клялись, а не що інше. При тому ж, я дізнався, що ви не прийняли й нашого послання, не виправились, не розкаялись, не приклали турботи про душу, але відкинули дане, як щось лишнє і некорисне – що сказати про це? Я дивуюся, хто вас напоумив противитись проти нашого послання, чого ніколи ще ні один християнин не насмілювався робити... Тому ваш митрополит, бачачи непокору, непослух й впертість вашу і що ви не тільки не послушали його переконань відмовитись від своєї незаконної присяги, але й проявили недбальство до нашого послання, наклав на вас відлучення згідно з Божественними і священними канонами, оскільки нічого іншого йому не залишалося вчинити. А, між іншим, тридцять перше правило святих Апостолів говорить: "Якщо якийсь пресвітер, зневаживши власного єпископа, окремо буде збирати зібрання і вівтар інший збудує, не викривши в суді свого єпископа в чомусь противному благочестю і правді, нехай буде позбавлений священничого сану як владолубний, бо є крадієм влади. Так само нехай будуть позбавлені священства й інші клірики, які пристали до нього. Миряни ж нехай будуть відлучені від церковного спілкування. І це нехай буде після

першого, другого та третього умовляння від єпископа"... Яка вам користь від того, що ви відмовились від митрополита підкорятися йому і його суду. Зовсім ніякої, окрім однієї непокірності, непослуху і погибелі душевної... Гірше всього і нерозсудливо те, що ви, священники, знаходячись під заборонаю, хрестите, священнодієте, звершуєте таїнства, збираєте зібрання, свята і народні торжества, всупереч священним і Божественним канонам. А тридцять друге Апостольське правило говорить: "Якщо якийсь пресвітер чи диякон від єпископа буде в забороні, не слід його до спілкування приймати іншому, але тільки тому, хто відлучив його. Хіба що станеться так, що єпископ, який відлучив його, помре"... Ось що повелівають божественні і священні канони, встановивши порядок і влаштування, що поширюється на небесне і земне. Ви ж, християни, зобов'язані підкорятися цим законам, зневажили спочатку свого митрополита, а потім і смиренність нашу; та що кажу: мене і митрополита? Самі священні канони ви ні за що маєте, церковні установи відкинули, і вперті в небажанні полишити свою присягу, яку в зі постановили... Тільки демонам властива нерозкаяність і не виправлення, а людям, обдарованим розумом і мислячим, навпаки, властиве покайняння і виправлення погрішностей, і з падіння підняття, із блукання навернення на шлях істинний і прямий. Тому і ви повинні виправити самих себе і, зрозумівши в яке зло впали, підкорити себе митрополиту вашому, розкаятися, в чому образили його і зняти з себе клятву. Я кажу це як отець і патріарх ваш, ви повинні направити свої думки на одне добре, на смирення, любов, послух Церкві і митрополиту своєму, повинні просити прощення в чому согрешили, повинні віддати належну покору Церкві Божій... Отже, зі всяким старанням виконайте все те, що ми вам порадили, оскільки все, що митрополит законно і канонічно благословить чи не благословить, приймається із задоволенням і нами, і якщо тільки покається і він розрішить вас, то і ми визнаємо вас розрішеними й благословенними і помолимося за вас Богу, щоб і від Нього отримали ви прощення»¹⁴.

¹⁴ Патріарша грамота 1393 г. к новгородцам по случаю споров их с митрополитом о месячном суде // Булгаков Макарий, митр. История Русской Церкви: В 9 т. – М., 1995. – Т. 3. – С. 460.

Значить, під впливом грамот патріарха, а також небезпеки військового вторгнення Московського князя, новгородці все ж підкорилися митрополиту Кипріану та дозволили йому використати своє давнє судове право. Достеменно не відомо, чи тільки у Новгороді, чи й в інших єпархіях Київський митрополит мав право місячного суду. Більшість дослідників схиляються до останнього. Інакше важко пояснити, чому саме щодо тільки однієї Новгородської єпархії і чому саме до неї наш митрополит засвоїв собі таке право, й чому новгородці у своєму протистоянні з Кипріаном не наголошують, що така практика, окрім їхнього краю, не властива нашій митрополії і що вони прагнуть рівного з усіма ставлення.

Починаючи з XIV століття до особистого приїзду патріарха Єремії II у 1588 році, за винятком справи митрополита Григорія Цамблака, активна опіка патріархів нашою митрополією дещо згасає. Це явище легко пояснити, враховуючи скрутний військово-політичний стан Візантії та подальше остаточне падіння Константинополя у 1453 році під натиском мусульман.

Патріарх Єремія II був першим Константинопольським патріархом, який від часу заснування Київської митрополії відвідав її особисто. У 1588 році в Київській митрополії патріарх Єремія II був мимохідь, тримаючи подорож до Москви, куди він їхав за милостиною для відновлення розграбованої турками в Константинополі патріархії. У Москві Константинопольський патріарх пробув до року часу, а повертаючись назад до Константинополя, вже затримався в нашій митрополії, де для ліквідації відхилень від церковних канонів застосував свою судову компетенцію. Саме з цією метою патріарх скликав собори у Вільно, Супральському монастирі і Тарнополі.

Собор, що відбувся у Вільно в липні 1589 року і в якому, на запрошення патріарха, взяли участь ієрархи та велика кількість духовенства нашої митрополії, засудив усіх двоєженців і троєженців, що перебували у клірі Київської митрополії. Оскільки такі священнослужителі порушували 18 правило святих Апостолів, яке говорить: *«Хто після святого Хрещення був двічі у шлюбі або мав наложницю, той не може бути ні єпископом, ні пресвітером, ні дияконом, і взагалі належати до священничого чину»*, а також св. Василій Великий у своєму 12 правилі стверджує: *«Двоєженцям правило зовсім забороняє бути служителями Церкви»*. Як засіб покарання, Собор постановив усіх двоєжен-

ців і троєженців позбавити священного сану, про що патріархом була видана відповідна грамота від 21 липня 1589 року¹⁵. У грамоті також було визначено піддати церковному покаранню тих єпископів, які не виконають зазначеної постанови щодо священнослужителів двоєженців і троєженців своєї єпархії.

Наскільки дана проблема була актуальною для церковного життя нашої митрополії, можна зробити висновок із публікації Львівського братства, датованою 1600 р., у якій повідомляються наступні відомості:

«У духовному стані намножились непорядки при поганому пастирстві Київського і Галицького митрополита Онисифора Дівочки, двоєженця і чоловіка віри сумнівної. Він дозволив єпископам бути двоєженцями, а іншим єпископам жити з жінками, не дивлячись на чернечі обітничі, і намножив кілька тисяч понів двоєженців і троєженців, яких підозрювали в різних злочинах»¹⁶.

Під постанову собору про видалення з церковної ієрархії і кліру всіх двоєженців і троєженців найперше підпав сам Київський митрополит Онисифор Дівочка, який був двоєженець. Значить, в історії Київської митрополії існував факт низложення нашого митрополита владою Константинопольського патріарха.

Історична дивина полягала в наступному: наша Церква була залежна не тільки від Константинопольського патріарха та Синоду, але й певною мірою від імператора ромеїв. У найважливіших актах Константинопольської патріархії, що стосувалися Київської митрополії, згадувалося, що вони видані за згодою *«височайшого і святого самодержця»* чи за його прямим розпорядженням. У візантійській церковній і державно-правовій свідомості імператор, василевс, мислився як охоронець догматів і християнського благочестя, як верховний захисник Православ'я, а отже, і як автократор всіх православних народів. Нині це може здатися всього лише курйозом, однак для середньовічної правової свідомості, яка була вільною від племінного, національного мислення, було цілком природно, що всі православні правителі вважалися васалами імператора. Правителі інших держав одержували від нього, у залежності від їхньої політичної ваги та родинних зв'язків із правлячою в Константинополі династією, титули архонтів,

¹⁵ Булгаков Макарий, митр. История Русской Церкви: В 9 т. – М., 1996. – Т. 6. – С. 459.

¹⁶ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4 т. – К., 1998. – Т. 1. – С. 201.

князів, стольників. У своїй праці «Про церемонії» імп. Константин Багрянородний писав, що до болгарських царів варто звертатися так: «До люб'язного і натхненного нашого сина – архонта християнського народу болгар»¹⁷.

Київському великому князю у XII столітті в Константинополі засвоювали скромний придворний титул стольника. Ім'я імператора поминалося за богослужінням у руських храмах. Васальна залежність Київської Русі від Візантії була, звичайно, юридичною абстракцією, зумовленою глибоко укоріненою традицією у правосвідомості християнського середньовіччя.

Слід відзначити, що опіка нашою митрополією Константинопольськими патріархами була постійною аж до самого неканонічного підкорення Російською Церквою у 1686 році. Незадовго до приєднання, у 1661 році, на вакантну Мстиславо-Могилевську кафедру, що знаходилась в юрисдикції Київського митрополита, блюститель Московського патріаршого престолу митрополит Пітирим, користуючись військовим втручанням на територію даної єпархії Московського війська під час війни з Польщею, висвятив у єпископи протопопа Максима (у чернечому постризі Мефодія – *авт.*) Филимоновича. Тоді Київський митрополит Діонісій Балабан разом з гетьманом Юрієм Хмельницьким написали до Константинопольського патріарха скаргу на таке самовільне втручання Російської Церкви в чужу канонічну область і, за допомогою світської влади, захоплення Мстиславо-Могилевської єпархії. На це патріарх відреагував накладенням анафеми на нововисвяченого єпископа Мефодія Филимоновича.

Список джерел і літератури:

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1407 с.
2. Булгаков Макарий, митр. История Русской Церкви: В 9 т. – М.: Изд. Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1995. – Т. 3. – 702 с.

¹⁷ Цыпин В., прот. Курс церковного права. – Клин: Фонд Христианская жизнь, 2002. – С. 426.

3. Булгаков Макарий, митр. История Русской Церкви: В 9 т. – М.: Изд. Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1996. – Т. 6. – 797 с.
4. Власовський І, проф. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4 т. – К.: Вид. УПЦ Київського Патріархату, 1998. – Т. 1. – 294 с.
5. Власовський І, проф. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4 т. – К.: Вид. УПЦ Київського Патріархату, 1998. – Т. 2. – 396 с.
6. Голубинский Е. Е., проф. История Русской Церкви: В 5 т. – М.: Университетская типография, Страстной бульвар, 1901. – Т. 1. – 966 с.
7. Голубинский Е. Е., проф. История Русской Церкви: В 5 т. – М.: Университетская типография, Страстной бульвар, 1901. – Т. 3. – 919 с.
8. Грамота литовского князя Ольгерда къ патриарху Филофею, съ жалобами на митрополита Алексія и съ просьбою поставить особаго митрополита для Киева, Смоленска, Малой Руси, Новосиля и Нижняго Новгорода 1371 г. // СПб.: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1880. – Т. 6. – Ч. I.: Памятники древне-русского каноничнаго права (XI-XV в.). – 930(1) + 315(2) + 70(3) с.
9. Грамота патриарха Филофея владимірскому епископу Алексію на митрополію кіевскую и всея Руси 1354 г. // РИБ. – СПб.: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1880. – Т. 6. – Ч. I.: Памятники древне-русского каноничнаго права (XI-XV в.). – 930(1) + 315(2) + 70(3) с.
10. Грамота патриарха Филофея новгородскому епископу (Алексію) о томъ, чтобы онъ сложилъ съ себя крещатую фелонъ и оказывалъ повиновение митрополиту Алексію та великому князю Димитрію 1370 г. // РИБ. – СПб.: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1880. – Т. 6. – Ч. I.: Памятники древне-русского каноничнаго права (XI-XV в.). – 930(1) + 315(2) + 70(3) с.
11. Определение патриаршого собора о перенесеніи кафедры руськой митрополіи изъ Киева во Владимиръ 1354 г. // РИБ. – СПб.: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1880. – Т. 6. – Ч. I.: Памятники древне-русского каноничнаго права (XI-XV в.). – 930(1) + 315(2) + 70(3) с.
12. Ответы константинопольскаго патриаршаго собора на вопросы сарайскаго епископа Феогноста 1276 г. // РИБ. — СПб.: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1880. – Т. 6. – Ч. I.: Памятники древне-русского каноничнаго права (XI-XV в.). – 930(1) + 315(2) + 70(3) с.
13. Соборное определение патриарха Каллиста о пределахъ кіевской и литовской митрополіи 1361 г. // РИБ. – СПб.: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1880. – Т. 6. – Ч. I.: Памятники древне-русского каноничнаго права (XI-XV в.). – 930(1) + 315(2) + 70(3) с.
14. Суворов Н. Курсъ церковнаго права: В 2 т. – Ярославль: Типографія Т. В. Фалькъ, Духовная ул., соб. домъ, 1889. – Т.1 – 369 с.
15. Цытин В., прот. Курс церковного права. Учебное пособие. – Клин: Фонд «Христианская жизнь», 2002. – 700 с.